

Землеробство, грунтознавство, агрохімія

УДК 633.2:631.4

© 2025

ВПЛИВ УДОБРЕННЯ НА РОДЮЧІСТЬ ҐРУНТУ ПІД РІЗНОТИПНИМИ ЛУЧНИМИ АГРОФІТОЦЕНОЗАМИ

В.Г. Кургак¹, Я.В. Гавриш², Л.М. Красюк³, В.В. Щербатюк⁴

¹доктор сільськогосподарських наук, професор, член-кореспондент НААН

²PhD (доктор філософії)

³кандидат сільськогосподарських наук, старший дослідник

⁴кандидат економічних наук

Національний науковий центр «Інститут землеробства НААН»

вул. Машинобудівників, 2-Б, с-ще Чабани

Фастівського р-ну Київської обл., 08162, Україна

e-mail: ¹kurgak_luki@ukr.net, ²yara13full@gmail.com,

³iznaanaspirant@gmail.com, ⁴dikavika1977@gmail.com

ORCID: ¹0000-0003-2309-0128, ²0000-0002-0231-0673,

³0000-0003-0090-6083, ⁴0000-0002-8652-3253

Надійшла 7.05.2025

Мета. Визначити величину накопичення кореневої маси, симбіотичного азоту, параметри показників родючості ґрунту і баланс основних поживних елементів за вирощування люцерни посівної та люцерно-злакових сумішей під дією вапна й добрив. **Методи.** Польовий (проведення експерименту в польових умовах, визначення кількості надземної маси та коріння), лабораторний (визначення показників родючості ґрунту), математико-статистичний (математична обробка результатів досліджень). **Результати.** За результатами досліджень, проведених упродовж 2019 – 2021 рр. у зоні Лісостепу України на темно-сірому опідзоленому крупнопилувато-легкосуглинковому ґрунті, визначено величину накопичення багаторічними травами кореневої маси й симбіотичного азоту, показники целюлазної активності, протиерозійної стійкості та зміни показників родючості ґрунту, а також баланс основних поживних елементів за вирощування на корм люцернового, злакового і люцерно-злакових агрофітоценозів під дією вапна й добрив. **Висновки.** Під дією симбіотичного азоту люцерни посівної в одновидовому посіві та люцерно-злакових сумішах і мінерального азоту дозою N_{90} на злаковому травостой збільшується накопичення сухої маси коріння на 0,99 – 1,90 т/га, продуктивна

дія коріння — на 0,19 – 0,64 од., целюлазна активність ґрунту — на 3 – 4%, протиерозійна стійкість лучних агрофітоценозів за тривалістю розмивання моноліту ґрунту рівномірним струменем води — на 1:04 – 1:42 хв:сек, а також кількість лужногідролізованого азоту в ґрунті. Різномісний лучний травостої з урожаєм надземної біомаси виносять 56 – 307 кг/га азоту, 12 – 45 кг/га фосфору та 87 – 263 кг/га калію. Баланс азоту на люцерновому й люцерно-злакових травостоях на фонах без внесення азотних добрив позитивний у межах 15 – 28 кг/га, на злаковому травостої з внесенням N_{90} — близький до нейтрального, на злаковому травостої без внесення азоту — негативний (–18 – –28 кг/га). Баланс фосфору в разі внесення $P_{45}K_{90}$ на злаковому травостої позитивний — 24 – 32 кг/га, на люцерновому й люцерно-злакових — близький до нейтрального, без використання добрив — негативний (–12 – –40 кг/га). Баланс калію — негативний із дефіцитом (–56 – –241 кг/га), за винятком його значення на злаковому травостої з внесенням $P_{45}K_{90}$, де він є близьким до нейтрального.

Ключові слова: азот, винос з урожаєм, баланс поживних елементів, калій, коріння, люцерна посівна.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202508-01>

У зміцненні кормової бази тваринництва важливу роль відіграє підвищення ефективності використання природних кормових угідь, площа яких в Україні становить майже 7,6 млн га. Однак їх продуктивність у виробничих умовах є меншою від потенційних можливостей, а через високу розораність сільськогосподарських угідь, яка часто сягає 90%, вони недостатньо захищають ґрунти від водної ерозії, а водні джерела — від замулення та забруднення, що не відповідає принципам сталого розвитку й раціонального природокористування [1, 2].

Одним із способів підвищення ефективності їх використання є впровадження заходів біологічної інтенсифікації лучного кормовиробництва через залучення багаторічних бобових трав як джерела симбіотичного азоту [1–3]. На основі досліджень, проведених у різних умовах України, розроблено заходи щодо підвищення ефективності використання різних видів багаторічних бобових трав, а також науково-технологічні

основи формування і раціонального використання сіяних бобово-злакових кормових агрофітоценозів [4, 5].

Виявлено, що введення бобових трав до складу бобово-злакових ценозів без внесення мінерального азоту підвищує продуктивність лучних угідь в 1,5–2,5 рази, а за збором протеїну — у 2–3 рази й більше порівняно зі злаковими травостоями на однакових безазотних фонах удобрення [6–9]. Із використанням бобових трав у складі бобово-злакових травостоїв накопичується 100–300 кг/га симбіотичного азоту, що рівноцінно внесенню на злаковий травостій 300–900 кг/га аміачної селітри, вартість 1 т якої становить майже 25–26 тис. грн/т.

Крім вивчення впливу досліджуваних факторів та їх параметрів на продуктивність лучних угідь, особливості формування фітоценозів та якість кормів, важливе значення мають дослідження з накопичення кореневої маси, а також змін фізико-хімічних властивостей ґрунту й балансу основних поживних елементів.

Дослідники [10 та Е. Клапп, 1961] зазначають, що без внесення добрив унаслідок фізико-хімічних і біологічних процесів, які відбуваються в ґрунті, та поступового зменшення вмісту рухомих, легкозасвоюваних основних поживних речовин через винесення їх з урожаєм на природних і сіяних кормових угіддях з роками не лише змінюється ботанічний склад, а й знижується врожайність, погіршується якість кормів. За систематичного внесення навіть невисоких доз фосфору (30 і 60 кг/га) й значно вищих доз калію відбувається збагачення цими елементами верхнього шару ґрунту. Із внесенням фосфору, калію та азоту врожайність злакового травостою різко зростає, однак накопичення фосфору й калію в ґрунті стає менш помітним. Вимивання чи потрапляння азоту та калію з добрив у глибші шари ґрунту (нижче 20 см) на луках через щільну дернину майже не відбувається [Л.Ю. Каджюліс, 1977]. Водночас коренева система трав засвоює азот із нижніх шарів, що певною мірою також зменшує міграцію й шкідливий вплив азоту на навколишнє природне середовище.

Кількість лужногідролізованого азоту, яка в більшості ґрунтів становить 4–6%, інколи — 8–10% вмісту в ньому загального азоту, характеризує ступінь окультурювання ґрунтів [10 та Е. Клапп, 1961]. Рослини засвоюють лише частину рухомого азоту, а решта становить потенційний запас і може бути використана ними найближчим часом. Автори [11] зазначають, що вміст лужногідролізованого азоту в ґрунті підвищується завдяки мінеральному азоту внесених добрив і симбіотичному азоту бобових трав, які є компонентами сіяних бобово-злакових травостоїв. Однак недостатньо вивченими є питання щодо кількості накопичення бобовими травами симбіотичного азоту, змін показників родючості ґрунту та балансу основних поживних елементів за вирощування люцерно-злакових сумішей із різними

злаковими компонентами під дією вапна й добрив.

Мета досліджень — визначити показник накопичення кореневої маси, симбіотичного азоту, показники родючості ґрунту та баланс основних поживних елементів за вирощування люцерни посівної й люцерно-злакових сумішей під дією вапна та добрив.

Матеріали та методи досліджень. Дослідження щодо накопичення бобовими травами кореневої маси і симбіотичного азоту, змін показників родючості ґрунту та балансу основних поживних елементів за вирощування люцерно-злакових сумішей із різними злаковими компонентами під дією вапна й добрив проводили впродовж 2019–2021 рр. у зоні Лісостепу України на темно-сірому опідзоленому крупнопилувато-легкосуглинковому ґрунті в ННЦ «Інститут землеробства НААН» (с-ще Чабани Київської обл.). Схему дослідів наведено в табл. 1. Уміст гумусу на початку досліджень у шарі ґрунту 0–20 см становив 2,2%, $pH_{\text{сop.}}$ — 5,2, вміст лужногідролізованого азоту — 130–131 мг/кг сухого ґрунту, рухомого фосфору — 171, обмінного калію — 128–129 мг/кг сухого ґрунту.

Згідно зі схемою дослідів, під час залуження навесні 2019 р. одноразово внесли 1,5 т/га вапна в передпосівний обробіток ґрунту, а мінеральні добрива використовували щороку: фосфорні й калійні — навесні, азотні — рівними частинами під кожний укіс. Посівна площа ділянки — 16 м², облікова — 10 м². Повторність — 4-разова, розміщення ділянок — послідовне. У досліді використано районовані сорти багаторічних трав, переважно селекції ННЦ «Інститут землеробства НААН». Польові дослідження виконували згідно із загальноприйнятими в кормовиробництві методиками [12]. Погодні умови в роки досліджень загалом були сприятливими для перезимівлі й вегетації багаторічних трав.

1. Накопичення сухого коріння в шарі ґрунту 0–20 см різними лучними агрофітоценозами та їх протиерозійна стійкість залежно від добрив і вапнування (середнє за 2019–2021 рр.)

Травостій (види трав і норма висіву насіння, кг/га)	Вапнування*	Удобрення	Коріння, т/га	Продуктивна дія коріння**	Целюлазна активність ґрунту, %	Протиерозійна стійкість фітоценозів, хв:сек***	Симбіотичний азот, кг/га****
Люцерна посівна, 18	–	Без добрив	8,23	1,10	16	8:32	203
		P ₄₅ K ₆₀	8,45	1,13	16	8:48	216
	+	Без добрив	8,55	1,15	16	8:51	226
		P ₄₅ K ₆₀	8,63	1,21	17	9:07	251
Люцерна посівна, 10 + + стоколос безостий, 15	–	Без добрив	8,63	1,02	14	9:37	178
		P ₄₅ K ₆₀	8,81	1,05	15	9:49	197
	+	Без добрив	8,85	1,07	14	9:55	196
		P ₄₅ K ₆₀	9,19	1,09	15	9:58	218
Люцерна посівна, 10 + + стоколос безостий, 8 + + костриця східна, 6	–	Без добрив	9,05	1,03	14	9:53	184
		P ₄₅ K ₆₀	9,22	1,02	15	9:59	202
	+	Без добрив	9,16	1,06	14	9:55	203
		P ₄₅ K ₆₀	9,33	1,10	15	9:58	224
Стоколос безостий, 15 + + костриця східна, 14 (злаковий травостій)	–	Без добрив	7,15	0,45	11	8:33	–
		P ₄₅ K ₆₀	7,42	0,46	12	8:50	–
	+	Без добрив	7,40	0,45	11	8:53	–
		P ₄₅ K ₆₀	7,65	0,45	12	8:56	–
Стоколос безостий, 15 + + костриця східна, 14 (злаковий травостій)	–	N ₉₀₍₃₀₊₃₀₊₃₀₎	8,25	0,64	17	9:58	–
		N ₉₀ P ₄₅ K ₆₀	8,41	0,66	17	10:19	–
	+	N ₉₀	8,43	0,65	17	10:05	–
		N ₉₀ P ₄₅ K ₆₀	8,69	0,67	17	10:08	–
HIP ₀₅			0,47		2	0:25	

*Без внесення вапна, + — внесення 1,5 т/га вапна. **Співвідношення сухої надземної маси до сухої маси коріння. ***Час (тривалість) розмивання моноліту ґрунту (дернини) рівномірним струменем води, хв:сек; побічно є оціночним показником протиерозійної стійкості біогеоценозів. ****Накопичення симбіотичного азоту визначають за різницею накопиченого загального азоту в надземній біомасі люцернового чи люцерно-злакового травостоїв і накопиченого азоту на злаковому травостій на однаковому агрофоні, кг/га. ^ Наведено в розрахунку на місячне витримування в ґрунті лляної тканини під час активної вегетації трав.

На початку та наприкінці досліджень у шарі ґрунту 0–20 см уміст гумусу за Тюрнімом визначали згідно з ДСТУ [13], легкогідролізованого лугом азоту — за Корнфілдом згідно з ДСТУ [14], рухомих фосфору й калію — за Чиріковим згідно з ДСТУ [15], рН_{кон.} — потенціометрично згідно з ДСТУ ISO 10390:2001 [16]. Накопичення сухої кореневої маси відбувалося через відмивання моноліту ґрунту розміром 20 × 20 × 20 см³ із наступним

висушуванням коріння. Винос із ґрунту і баланс азоту, фосфору та калію за вирощування багаторічних травостоїв визначали згідно з ДСТУ [17], умовну протиерозійну стійкість ґрунту — за терміном відмивання моноліту ґрунту розміром 20 × 20 × 20 см³ рівномірним струменем води, целюлазну активність — за ступенем розкладання лляної тканини в розрахунку на місячне витримування в шарі ґрунту 0–20 см під час активної вегетації

трав. Математичну обробку одержаних експериментальних даних продуктивності в досліді проводили методом дисперсійного аналізу [18].

Результати досліджень. За результатами досліджень із відновлення лучних угідь на орних землях із природоохоронною і кормовиробничою метою через залуження багаторічними травами та їх сумішами доведено, що в середньому за 2019–2021 рр. люцерновим і люцерно-злаковими агроценозами на різних фонах удобрення й вапнування в надземній біомасі накопичувалося 178–251 кг/га симбіотичного азоту (табл. 1). Дещо більше (на 25–29 кг/га) його накопичилося в одновидовому посіві люцерни. За внесення $P_{45}K_{60}$ і 5–21 кг/га вапна та в разі залуження накопичення збільшилося на 5–21 кг. Найменше його накопичувалося в першій (2019-й) рік життя і користування — 54–76 кг/га, найбільше — на третьому році.

Азотні добрива в оптимальних дозах підвищують мікробіологічну (целюлазну) активність ґрунту, що сприяє посиленню мінералізації органічної речовини й підвищенню вмісту доступного для рослин ґрунтового азоту. Доведено, що дернина бобових трав розкладається швидше, ніж дернина злаків [11].

У процесі дослідження встановлено, що під люцерновим, злаковим і люцерно-злаковими агроценозами на різних фонах удобрення та вапнування в шарі ґрунту 0–20 см накопичилося 7,15–9,33 т/га сухої кореневої маси, продуктивна дія коріння як співвідношення сухої надземної маси до сухої маси коріння корелювало в межах 0,45–1,21 од., целюлазна активність ґрунту місячної витримки була на рівні 11–17%, протиерозійна стійкість агрофітоценозів як час відмивання моноліту ґрунту (дернини) рівномірним струменем води була в межах 8:32–10:08 хв:сек. Результати досліджень свідчать про те, що під впливом симбіотичного азоту люцерни посівної в люцерно-злакових травостоях

і мінерального азоту дозою N_{90} підвищувалися не лише продуктивність надземної кормової біомаси, а й накопичення сухої маси коріння, відповідно, на 1,48–1,90 та 0,99–1,10 т/га, продуктивна дія коріння — відповідно, на 0,57–0,64 та 0,19–0,22 од., целюлазна активність ґрунту — на 3–4%, порівняльна відносна протиерозійна стійкість лучних агрофітоценозів — на 1:04–1:42 хв:сек.

Встановлено також, що під впливом удобрення та вапнування змінюються агрохімічні показники темно-сірого опідзоленого ґрунту. Впродовж 2019–2021 рр. (табл. 2) дослідна ділянка характеризувалася високою потенційною родючістю із середнім умістом у шарі ґрунту 0–20 см рухомого фосфору — 171–172 мг/кг, обмінного калію — 128–129 мг/кг, лужногідролізованого азоту — 131 мг/кг. Уміст гумусу був на рівні 2,20–2,21%, $pH_{\text{сол.}}$ — 5,2. За 3 роки досліджень із внесенням вапна дозою 1,5 т під час залуження відзначено тенденцію до збільшення гумусу на 0,01% та зменшення кислотності (pH) на 0,2–0,3. Тип травостою і добрива на вміст гумусу та $pH_{\text{сол.}}$ істотно не впливали.

На люцерновому та люцерно-злакових травостоях за впливу симбіотичного азоту люцерни посівної та за внесення мінерального азоту дозою N_{90} на злаковому травостої спостерігали тенденцію до збільшення вмісту лужногідролізованого азоту на 3–4 мг/кг у шарі ґрунту 0–20 см. Водночас на цьому самому травостої без внесення азотних добрив його вміст у ґрунті зменшувався на 3 мг/кг. За 3 роки користування травостоями з внесенням добрив дозами $P_{45}K_{90}$ та $N_{90}P_{45}K_{90}$ вміст рухомого фосфору в шарі ґрунту 0–20 см збільшився на 1–6 мг/кг. Це свідчить про те, що фосфор дозою P_{45} повністю не засвоюється рослинами й частково накопичується в ґрунті. Більше фосфору в ґрунті накопичувалося за внесення P_{45} на злаковому травостої, який характеризувався низькою

2. Зміна показників родючості шару ґрунту 0–20 см за вирощування люцернового, злакового і люцерно-злакових травостоїв на різних фонах удобрення та вапнування (2019–2021 рр.)

Травостій (види трав і норма висіву насіння, кг/га)	Вапнування	Удобрення	Гумус за Тюрнімом, %	pH _{сеп.}	N за Корнфілдом, мг/кг	За Чиріковим, мг/кг	
						P ₂ O ₅	K ₂ O
Люцерна посівна, 18	–	Без добрив	2,21/2,22	5,2/5,2	131/135	171/167	128/126
		P ₄₅ K ₉₀	2,21/2,22	5,2/5,2	131/135	171/173	128/130
	+	Без добрив	2,21/2,23	5,2/5,4	131/135	171/168	129/127
		P ₄₅ K ₉₀	2,21/2,22	5,2/5,4	131/135	171/173	129/132
Люцерна посівна, 10 + + стоколос безостий, 8 + + костриця східна, 6	–	Без добрив	2,21/2,22	5,2/5,2	131/135	171/169	128/126
		P ₄₅ K ₉₀	2,21/2,23	5,2/5,2	130/134	172/173	129/131
	+	Без добрив	2,21/2,22	5,2/5,4	131/135	171/168	129/126
		P ₄₅ K ₉₀	2,21/2,22	5,2/5,4	131/135	171/173	129/132
Стоколос безостий, 15 + + костриця східна, 14	–	Без добрив	2,20/2,22	5,2/5,2	131/128	171/170	129/127
		P ₄₅ K ₉₀	2,20/2,23	5,2/5,2	131/128	171/176	128/135
	+	Без добрив	2,20/2,22	5,2/5,5	131/128	172/170	129/127
		P ₄₅ K ₉₀	2,20/2,23	5,2/5,5	131/128	171/177	128/135
Стоколос безостий, 15 + + костриця східна, 14	–	N ₉₀	2,21/2,22	5,2/5,1	131/134	171/169	128/127
		N ₉₀ P ₄₅ K ₉₀	2,20/2,23	5,2/5,1	130/134	171/173	129/133
	+	N ₉₀	2,21/2,22	5,2/5,4	131/135	171/169	129/127
		N ₉₀ P ₄₅ K ₉₀	2,20/2,23	5,2/5,4	131/134	171/173	129/133
НІР ₀₅ , %			0,1/10,12	0,2/0,2	3/3	4/4	4/4
Примітка 1. – — без внесення вапна, + — внесення 1,5 т/га вапна (для табл. 2–4).							
Примітка 2. У чисельнику зразки ґрунту, відібрані на початку 2019 р., у знаменнику — зразки ґрунту, відібрані наприкінці досліджень у 2021 р.							

продуктивністю і меншими виносими його з урожаєм. У варіантах без добрив на люцерновому та люцерно-злакових травостоях, а також на злаковому травостої з внесенням N₉₀ вміст фосфору в ґрунті зменшувався на 6–8 мг/кг.

За роки досліджень під впливом добрив і залежно від складу травостою вміст обмінного калію у шарі ґрунту 0–20 см змінювався так само, як і фосфору. Спостерегали тенденційне збільшення (на 2–7 мг/кг) калію у варіантах його внесення — P₄₅K₉₀ і N₉₀P₄₅K₉₀. Більше калію в ґрунті накопичилося за внесення K₉₀ на злаковому травостої, який характеризувався низькою продуктивністю і меншими виносими його з урожаєм. У варіантах без добрив на люцерновому

та люцерно-злакових травостоях, а також на злаковому — в разі внесення N₉₀ — через значні виноси калію з урожаєм уміст у ґрунті калію тенденційно зменшився на 1–3 мг/кг.

Висока продуктивність лучних травостоїв (5–10 т/га к. од.) зумовлює значне винесення поживних речовин з урожаєм. Саме тому без поповнення запасів рухомих форм поживних елементів через внесення добрив відбувається істотне зниження їх умісту в ґрунті. Однак, щоб вирахувати, скільки потрібно внести поживних елементів із добривами, слід знати їх кількість виносу з урожаєм і баланс поживних речовин. Є 2 частини балансу: прибуткова (надходження елементів мінерального живлення з добривами,

атмосферними опадами, насінням, а також завдяки симбіотичній та несимбіотичній фіксації азоту мікроорганізмами) і витратна (винос поживних речовин рослинами, втрати в разі вимивання в нижні горизонти, а також втрати азоту з добрив під час денітрифікації). Саме тому в разі удобрення бобово-злакових травостоїв потрібно враховувати в прибутковій частині балансу мінеральний азот добрив і симбіотичний азот бобових трав [11]. В умовах Полісся України за врожайності лучного травостою 8–9 т/га сухої маси залежно від типу ґрунту відчужується й виноситься з урожаєм 224–312 кг/га азоту, 69–92 — фосфору, 194–403 — калію, 52–88 — кальцію і 25–52 кг/га магнію [В.І. Лещенко, М.М. Солоненко, 1991]. На злаковому травостої в умовах країн Балтії з використанням N_{320} на фоні $P_{90}K_{90}$ разом з урожаєм виносилось 293 кг азоту, 96 — фосфору та 281 кг калію [P.I. Toompe, 1966]. У західному регіоні України за внесення N_{240} - $P_{180}K_{240}$ винос азоту з урожаєм становив 334–417 кг/га, фосфору — 80–98, калію — 382–398 кг/га, з умістом їх у корневих рештках, відповідно, 90–106 кг/га, 28–35 і 24–50 кг/га [19].

Однак для свого росту трави використовують не всі внесені поживні речовини, а лише їх частину. Так, втрати азоту з добрив можуть сягати 20–30% [20]. Особливо велика кількість азоту втрачається на легких за гранулометричним складом ґрунтах і за внесення його рано навесні або пізно восени. Значні його втрати відбуваються через ерозію ґрунтів, вимивання та денітрифікацію. Із насінням багаторічних трав вноситься лише 0,5 кг/га азоту, 0,2 — фосфору і 0,4 кг/га калію, однак ці запаси є визначальними на початковому етапі росту рослин. Установлено, що лувківцтво України характеризується гостродефіцитним балансом калію та азоту. Винос їх з урожаєм трав у 2–3 рази перевищує надходження. За інтенсивних технологій такий винос

поживних речовин з урожаєм зростає в 4–5 разів і більше [19, 21].

Коефіцієнти використання поживних речовин добрив залежать як від форми добрив, так і від співвідношення між елементами живлення рослин та гранулометричного складу ґрунту [22], ботанічного складу й способу підживлення травостою, а також від вологості ґрунту [22]. На сіножатях і пасовищах різномісного ботанічного складу, лучних угіддях з різними ґрунтами поживні речовини з мінеральних добрив використовують у таких кількостях: азот і калій — 33–100%, фосфор — від 13–58, із ґрунту — відповідно, 9–50%, 11–36 і 3–25% [1]. За результатами досліджень, баланс азоту на люцерновому та люцерно-злакових травостоях був позитивним (15–28 кг/га), на злаковому травостої без внесення азоту — негативним (–18––28 кг/га), на злаковому травостої, удобреному азотом дозою N_{90} — близьким до нейтрального з незначними відхиленнями від –8 до 5 кг/га (табл. 3). Отже, позитивний баланс азоту на люцерновому й люцерно-злаковому травостоях зумовлений значними надходженнями за симбіотично фіксованого азоту, а близький до нейтрального баланс на злаковому травостої — внесенням мінерального азоту добрив.

Незалежно від фону добрив (без добрив чи внесення $P_{45}K_{90}$) на люцерновому та люцерно-злакових травостоях надходження азоту завдяки симбіотичному азоту варіювало в межах 218–297 кг/га, що становило 85–89% усього надходження азоту. На злаковому травостої з внесенням N_{90} частка мінерального азоту добрив від усього його надходження становила 70%. У прибутковій частині балансу частка азоту з інших джерел, зокрема в результаті діяльності асоціативних ґрунтових мікроорганізмів тощо (38 кг/га) на люцерновому та люцерно-злакових травостоях становила 11–15%, злаковому травостої, удобреному азотом, — 30, а на злаковому

3. Баланс азоту в системі «рослина — добриво» під люцерновим, злаковим та люцерно-злаковими травостоями на різних фонах удобрення і вапнування (середнє за 2019–2021 рр.)

Травостій (види трав і норма висіву насіння, кг/га)	Вапнування	Удобрення	Надходження, кг/га				Внесено з урожаєм, кг/га	Баланс, н кг/га
			Добрива	Симбіотичний азот	Інші джерела	Разом		
Люцерна посівна, 18	–	Без добрив	–	245	38	283	261	+22
		P ₄₅ K ₉₀	–	259	38	297	282	+15
	+	Без добрив	–	273	38	311	288	+23
		P ₄₅ K ₉₀	–	297	38	335	307	+28
Люцерна посівна, 10 + + стоколос безостий, 15	–	Без добрив	–	218	38	256	235	+21
		P ₄₅ K ₉₀	–	238	38	276	256	+21
	+	Без добрив	–	239	38	277	256	+21
		P ₄₅ K ₉₀	–	261	38	299	280	+19
Люцерна посівна, 10 + + стоколос безостий, 8 + + костриця східна, 6	–	Без добрив	–	228	38	266	251	+15
		P ₄₅ K ₉₀	–	246	38	284	259	+25
	+	Без добрив	–	252	38	290	264	+26
		P ₄₅ K ₉₀	–	271	38	309	283	+26
Стоколос безостий, 15 + + костриця східна, 14	–	Без добрив	–	–	38	38	56	–18
		P ₄₅ K ₉₀	–	–	38	38	62	–24
	+	Без добрив	–	–	38	38	61	–25
		P ₄₅ K ₉₀	–	–	38	38	64	–28
Стоколос безостий, 15 + + костриця східна, 14	–	N ₉₀	90	–	38	128	123	+5
		N ₉₀ P ₄₅ K ₉₀	90	–	38	128	130	–2
	+	N ₉₀	90	–	38	128	126	+2
		N ₉₀ P ₄₅ K ₉₀	90	–	38	128	136	–8

травостої без внесення азотних добрив — 100%.

Важливим показником, який використовують для визначення доз добрив, є показник витратної частини балансу, тобто винос основних поживних речовин з урожаєм. За нашими даними, найменшими показники виносу азоту з урожаєм біомаси (56–64 кг/га) були на злаковому травостой без внесення азотних добрив. У разі внесення азотних добрив дозою N₉₀ винос його на злаковому травостой збільшився до 123–136 кг/га, або на 67–72 кг/га.

На люцерновому та люцерно-злакових травостоях порівняно зі злаковим винос азоту на безазотних фонах підвищився

до 235–288 кг/га, або на 179–243 кг/га, а порівняно зі злаковим травостоєм на фоні внесення азоту дозою N₉₀ — на 112–171 кг/га. Показники виносу азоту з урожаєм за щорічного внесення P₄₅K₉₀ та вапнування ґрунту під час залуження збільшувалися на 2–27 кг/га, за поєданого внесення зазначених добрив і вапна — на 8–45 кг/га. На люцерновому й люцерно-злакових травостоях винос азоту з урожаєм за використання P₄₅K₉₀ та вапна був значно більшим, ніж на злаковому.

Доведено, що з підвищенням продуктивності збільшувалися й показники виносу фосфору та калію з урожаєм (табл. 4). Більшим їх винос з урожаєм був на

4. Баланс P_2O_5 і K_2O в системі «рослина — добриво» під люцерновим, злаковим та люцерно-злаковими травостоями на різних фонах удобрення і вапнування (середнє за 2019–2021 рр.)

Травостій (види трав і норма висіву насіння, кг/га)	Вапнування	Удобрення	P_2O_5 , кг/га			K_2O , кг/га		
			Надійшло	Внесено	Баланс ±	Надійшло	Внесено	Баланс ±
Люцерна посівна, 18	–	Без добрив	–	40	–40	–	212	–212
		$P_{45}K_{90}$	45	43	+2	90	229	–139
	+	Без добрив	–	40	–40	–	241	–241
		$P_{45}K_{90}$	45	45	0	90	263	–173
Люцерна посівна, 10 + + стоколос безостий, 15	–	Без добрив	–	36	–36	–	219	–219
		$P_{45}K_{90}$	45	40	+5	90	238	–148
	+	Без добрив	–	39	–39	–	228	–228
		$P_{45}K_{90}$	45	43	+2	90	248	–158
Люцерна посівна, 10 + + стоколос безостий, 8 + + костриця східна, 6	–	Без добрив	–	37	–37	–	224	–224
		$P_{45}K_{90}$	45	40	+5	90	243	–153
	+	Без добрив	–	39	–49	–	238	–238
		$P_{45}K_{90}$	45	44	+1	90	259	–169
Стоколос безостий, 15 + + костриця східна, 14	–	Без добрив	–	12	–12	–	87	–87
		$P_{45}K_{90}$	45	13	+32	90	91	–1
	+	Без добрив	–	14	–14	–	86	–86
		$P_{45}K_{90}$	45	15	+30	90	89	+1
Стоколос безостий, 15 + + костриця східна, 14	–	N_{90}	–	19	–19	–	138	–138
		$N_{90}P_{45}K_{90}$	45	20	+25	90	146	–56
	+	N_{90}	–	20	–20	–	142	–142
		$N_{90}P_{45}K_{90}$	45	21	+24	90	154	–64

люцерновому й люцерно-злакових травостоях (37–45 кг/га фосфору, 243–297 кг/га калію), ніж на злаковому, що, відповідно, на 24–30 і 109–125 кг/га більше порівняно зі злаковим травостоєм без внесення азоту та на 21–24 й 74–109 кг/га — порівняно зі злаковим травостоєм за внесення N_{90} . Отже, найменший винос фосфору та калію спостерігали на злаковому травостої без внесення азотних добрив (варіанти без добрив і внесення $P_{45}K_{90}$), 12–15 кг/га фосфору та 86–91 кг/га калію. На злаковому травостої винос фосфору й калію збільшився від внесення азотних добрив дозою N_{90} , відповідно, на 6–7 і 51–65 кг/га. За щорічного роздільного

внесення $P_{45}K_{90}$ та вапнування ґрунту під час залуження показники виносу фосфору й калію з урожаєм збільшувалися, відповідно, на 1–3 та 9–17 кг/га, а за поєданого внесення зазначених добрив і вапна — на 3–7 та 2–57 кг/га відповідно. На люцерновому та люцерно-злакових травостоях винос фосфору й калію від застосування $P_{45}K_{90}$ та вапна був значно більшим, ніж на злаковому (особливо без внесення азоту).

Негативний баланс фосфору на всіх травостоях зафіксовано лише у варіантах без внесення фосфорних добрив. Через більший винос фосфору з урожаєм на люцерновому та люцерно-злакових травостоях спостерігався

найбільший дефіцит фосфору, який становив 36–49 кг/га, що на 28–35 кг/га більше, ніж на злаковому травостої без внесення азоту й на 21–29 кг/га більше в разі внесення N_{90} . У варіантах із внесенням P_{45} баланс фосфору на всіх досліджуваних травостоях був позитивним з варіюванням на рівні 0–32 кг/га. Через незначні вноси цього елемента з урожаєм найвищі показники позитивного балансу (30–32 кг/га) були на злаковому травостої без внесення азоту. На злаковому травостої за внесення азоту дозою N_{90} показник позитивного балансу (надлишок) фосфору зменшився на 6–7 кг/га, на люцерновому та люцерно-злакових травостоях — до близького до нейтрального значення

(0–5 кг/га). З додаванням вапна через підвищення показників вносу фосфору з урожаєм у варіантах із внесенням P_{45} надлишок фосфору дещо зменшувався, у варіанті без добрив — збільшувався.

На відміну від фосфору баланс калію на всіх травостоях був негативним із дефіцитом 56–241 кг/га, за винятком злакового травостою без унесення азоту, однак із додаванням K_{90} був близьким до нейтрального. На люцерновому й люцерно-злакових травостоях дефіцит калію та фосфору корелював у межах 156–266 кг/га, що на 99–125 кг/га більше, ніж на злаковому травостої. За внесення K_{90} його дефіцит зменшувався на 68–86 кг/га, за вапнування ґрунту — збільшувався на 14–29 кг/га.

Висновки

За відтворення лучних угідь на орних землях із природоохоронною і кормовиробничою метою завдяки залуженню люцерною посівною в одновидовому агроценозі та її сумішах із злаками на різних фонах удобрення та вапнування в надземній біомасі накопичується 178–251 кг/га симбіотичного азоту. Під впливом симбіотичного азоту люцерни посівної та мінерального азоту на злаковому травостої дозою N_{90} збільшується накопичення маси сухого коріння, відповідно, на 1,48–1,90 й 0,99–1,10 т/га, продуктивна дія коріння — на 0,57–0,64 та 0,19–0,22, целюлазна активність ґрунту — на 3–4%, порівняльна відносна протиерозійна стійкість лучних агрофітоценозів (визначена за тривалістю розмивання моноліту ґрунту) — на 1:04–1:42 хв:сек, а також накопичення лужногідролізованого азоту в ґрунті.

З урожаєм різнотипними лучними травостоями вносився 56–307 кг/га азоту, 12–45 — фосфору й 87–263 кг/га калію. Баланс азоту на люцерновому та люцерно-злакових травостоях на фонах без внесення азотних добрив — позитивний у межах 15–28 кг/га, на злаковому травостої з внесенням N_{90} — близький до нейтрального, а на злаковому без внесення азоту — негативний (–18—8 кг/га). Баланс фосфору за внесення $P_{45}K_{90}$ на злаковому травостої — позитивний (24–32 кг/га), на люцерновому й люцерно-злакових — близький до нейтрального, без використання добрив — на всіх травостоях негативний (–12—40 кг/га). Баланс калію — негативний з дефіцитом –56—241 кг/га, за винятком злакового травостою з внесенням $P_{45}K_{90}$, де він є близьким до нейтрального.

Kurhak V.¹, Havrysh Ya.², Krasiuk L.³, Shcherbatiuk V.⁴

National Scientific Center «Institute of Agriculture of NAAS», 2-B Mashynobudivnykiv Str.,

Chabany, Fastiv district, Kyiv oblast, 08162, Ukraine; e-mail: ¹kurhak_luki@ukr.net, ²yara13full@gmail.com, ³iznaanaspirant@gmail.com, ⁴dikavika1977@gmail.com; ORCID:

¹0000-0003-2309-0128, ²0000-0002-0231-0673,
³0000-0003-0090-6083, ⁴0000-0002-8652-3253

Effect of fertilization on soil fertility under different types of meadow agrophytocenoses

Goal. To determine the amount of accumulation of root mass, symbiotic nitrogen, parameters of soil fertility indicators, and the balance of the main nutrients for growing Lucerne sowing and Lucerne-cereal mixtures under the influence of lime and fertilizers. **Methods.** Field (conducting an experiment in the field, determining the amount of above-ground mass and roots), laboratory (determining soil fertility indicators), and mathematical and statistical (mathematical processing of research results). **Results.** According to the results of studies conducted during 2019–2021 in the zone of the Forest-Steppe of Ukraine on dark gray podzolized coarse-pollinated light-clay soil, the value was determined of the accumulation of root mass and symbiotic nitrogen by perennial grasses, indicators of cellulase activity, anti-erosion resistance and changes in soil fertility indicators, as well as the balance of the main nutrient elements for growing Lucerne, cereal and Lucerne-cereals agrophytocenoses for feed under the influence of lime and fertilizers. **Conclusions.** Under the action of symbiotic nitrogen of Lucerne in single-species sowing and Lucerne-cereals mixtures, and mineral nitrogen, the dose of N_{90} on the cereal grass

cover increased the accumulation of dry mass of roots by 0.99–1.90 t/ha, productive action of roots — by 0.19–0.64 units, cellulase activity of soil — by 3–4%. Anti-erosion resistance of meadow agrophytocenoses (by the duration of erosion of the soil monolith by a uniform stream of water) increased by 1:04–1:42 min/s. The amount of alkaline hydrolyzed nitrogen in the soil was also increased. Different types of meadow grass stands with a harvest of above-ground biomass produce 56–307 kg/ha of nitrogen, 12–45 kg/ha of phosphorus, and 87–263 kg/ha of potassium. Nitrogen balance on Lucerne and Lucerne-cereals stands on the background without nitrogen fertilizers was positive in the range of 15–28 kg/ha, on cereal grass stand with N_{90} — close to neutral, on cereal grass stand without nitrogen — negative (–18...–28 kg/ha). The balance of phosphorus in the case of entering $R_{45}K_{90}$ on the cereal grass stand was positive — 24–32 kg/ha, on Lucerne and Lucerne-cereals — close to neutral, without the use of fertilizers — negative (–12...–40 kg/ha). The balance of potassium was negative with a deficit (–56...–241 kg/ha), except for its value on the cereals grass stand with entering $R_{45}K_{90}$, where it was close to neutral.

Key words: *nitrogen, harvest, balance of nutrients, potassium, roots, Lucerne sowing.*

DOI: <https://doi.org/10.31073/agroviznyk202508-01>

Бібліографія

1. Курґак В.Г. Лучні агрофітоценози. Київ: ДІА, 2010. 374 с.

2. Karbivska U.M., Butenko A.O., Masyk I.M. et. al. Influence of Agrotechnical Measures on the Quality of Feed of Legume-Grass Mixtures. *Ukrainian Journal of Ecology*. 2019. 9(4). P. 547–551. doi: 10.15421/2019_788.

3. Kurhak V.H., Panasyuk S.M., Asanishvili N.M. et. al. Influence of perennial legumes on the productivity of meadow phytocenoses. *Ukrainian Journal of Ecology*. 2020. 10(6). P. 310–315. doi: 10.15421/2020_298.

4. Демидась Г.І., Пророченко С.С. Ботанічний склад та особливості формування люцерно-злакового травостою залежно від удобрення в умовах Правобережного Лісостепу. *Миронівський вісник*. 2018. 7. С. 123–134.

5. Курґак В.Г., Волошин В.М. Підвищення ефективності використання багаторічних

бобових трав на луках України. *Посібник українського хлібороба «Біологізація землеробства»: наук.-практ. зб.* 2017. Т. 1. С. 288–291.

6. Курґак В.Г., Карбівська У.М. Особливості формування бобово-злакових агрофітоценозів на дерново-підзолистих ґрунтах Прикарпаття України. *Корми і кормовиробництво*. 2020. 89. С. 121–133. doi: 10.31073/kormovyrobnnytstvo202089-12

7. Ковтун К.П., Векленко Ю.А., Ящук В.А. Формування фітоценозу та продуктивності еспарцето-злакових травосумішок залежно від способів сівби та просторового розміщення видів в умовах Лісостепу правобережного. *Корми і кормовиробництво*. 2020. 89. С. 112–120. doi: 10.31073/kormovyrobnnytstvo 202089-11

8. Дзюбайло А.Г., Марцінко Т.І., Головачук М.І. Формування продуктивності бобово-злакових

травосумішей залежно від удобрення. *Передгірне та гірське землеробство і тваринництво*. 2020. 67. С. 39–53. doi: 10.32636/01308521.2020-(67)-1-3

9. *Векленко Ю.А., Ковтун К.П., Безвузляк Л.І.* Вплив способів просторового розміщення компонентів на формування бінарних люцерно-злакових травостоїв в умовах Лісостепу Правобережного. *Корми і кормовиробництво*. 2015. 81. С. 171–177.

10. *Ларін І.В., Куксін М.В.* Луківництво і пасовищне господарство. Київ: Держсільгоспвидав, 1960. 483 с.

11. *Кургак В.Г., Товстошкур В.М.* Вплив видового складу та удобрення багаторічних травостоїв на показники родючості ґрунтів. *Зб. наук. пр. ННЦ «Інститут землеробства УААН»*. Київ: ВД «ЕКМО», 2010. Вип. 3, 4. С. 15–25.

12. *Бабич А.О.* Методика проведення дослідів по кормовиробництву. Вінниця, 1994. 96 с.

13. *Якість ґрунту.* Методи визначання органічної речовини: ДСТУ 4289:2004. Київ: Держспоживстандарт України, 2006. 14 с.

14. *Якість ґрунту.* Визначення легкогідролізного азоту методом Корнфілда: ДСТУ 7863:2015. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2018. 12 с.

15. *Ґрунти.* Визначання рухомих сполук фосфору і калію за модифікованим

методом Чирікова: ДСТУ 4115-2002. Київ: Держспоживстандарт України, 2004. 10 с.

16. *Якість ґрунту.* Визначання рН (ISO 10390:1994, IDT): ДСТУ ISO 10390:2001. Київ: Держспоживстандарт України, 2008. 14 с.

17. *Угіддя природні кормові.* Балансовий метод визначення доз добрив: ДСТУ 8352:2015. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2018. 12 с.

18. *Ушкаренко В.О., Вожегова Р.А., Голобородько С.П., Коковіхін С.В.* Статистичний аналіз результатів польових дослідів у землеробстві: моногр. Херсон: Айлант, 2013. 403 с.

19. *Горб В.Д., Яромлюк М.Т., Бугрин Л.М.* Дія азотних добрив на культурних пасовищах Західного Лісостепу Української РСР. *Землеробство: міжвід. темат. наук. зб.* Київ: Урожай, 1975. 39. С. 105–109.

20. *Wasilewsky Z.* Gospodarka pastwiskowa z uwzględnieniem strat azotu oraz zanieczyszczenie wód ozotem i fosforem. *Proekologiczne technologie produkcji roślinnej izwiczrzecej w warunkach organiczonych nakladow.* Warszawa: IMUZ, 1995. P. 69–79.

21. *Kreil W., Oenema O.* Grassland fertilization and environment. *Proc 13 th General Meeting European Grassl and Fed eration.* 1990. 1. P. 132–143.

22. *Борець Е.В.* Создание культурных пастбищ в Западной Лесостепи. Львов, 1987. 67 с.